

УДК 33.021:343.37(477)

DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V10\(2018\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V10(2018)-12)

Кундицький О. О., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

e-mail: skund@ukr.net

Сенишин О. С., доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

e-mail: okssenysyn@gmail.com

Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та наслідки існування

Анотація. У науковій статті досліджено сутність, причини виникнення та наслідки існування тіньової економіки України. Проведено порівняльний аналіз різних підходів до розуміння поняття тіньової економіки, визначено її суть та головну мету існування. Авторами надано різнобічну аргументацію трактувань тіньової економіки у системі соціологічної, юридичної та економічної наук. Велику увагу приділено трактуванню терміну «тіньова економіка» через призму економічної науки. Авторами подано ряд думок, які у більшій мірі зводяться до розуміння тіньової економіки як економічної діяльності, що з певних причин не враховується до валового внутрішнього продукту країни. Доведено доцільність застосування та використання об'єднаного економіко-статистичного та правового критеріїв для комплекснішого розуміння категорії «тіньова економіка». Таке поняття розглядається авторами наукової статті як система ділових стосунків між господарючими суб'єктами, які є протизаконними та не контролюються державою. З'ясовано причини та наслідки тінізації господарської системи країни та наведено аргументи щодо дуалістичного впливу тіньової економіки. Здійснено уточнену деталізацію наслідків впливу тіньової економіки України через призму соціально-економічних деформацій суспільства.

Ключові слова: тіньова економіка; рівень тіньової економіки; причини тіньової економіки; наслідки тіньової економіки; детінізація.

Kundytskyj O., Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Senyshyn O., Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Management, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The shadow economy: essence, reasons of arising and consequences of existence

Abstract. Introduction. It is investigated in a scientific article the essence, reasons of arising and consequences of the shadow economy existence in Ukraine. A comparative analysis of different approaches to understanding the concept of the shadow economy is carried out, its essence and main purpose of existence are determined. It is clearly mentioned by the author the various argumentation of the interpretation of the shadow economy in the system of sociological, jurisprudence and economic sciences. Much attention is paid to the interpretation of the term «shadow economy» through the prism of economic science. It is presented by the author a number of opinions, which are largely reduced to understanding the shadow economy as an economic activity, which, for some reason, is not taken into account in the gross state product of the country.

Purpose. The purpose of scientific work is to determine the nature and reasons of the shadow economy arising and characteristics of main consequences of its manifestation.

Results. The expediency of application and using the combined economic-statistical and legal criteria for a more comprehensive understanding of the «shadow economy» category is argued. That is, such a concept is considered by the author of a scientific article as a system of business relations between business subjects that are illegal and not controlled by the state. It is proved that the use of any paradigm implies the definition of the causes that give rise to the shadow economy. Among them fundamental and specific causes of arising and development of the shadow economy are distinguished. A great deal of attention is focused on a number of peculiarities of the emergence and growth of the shadow economy in Ukraine, in particular, the following: the imperfect process of denationalization and the chaotic transfer of the public sector to private ownership; general economic decline of production in most industries; growing shortage of raw materials and energy resources; reduction of investment volumes and the beginning of large-scale export of capital abroad; the decline of high-tech industries and the decline of scientific activity in general and others like that. The reasons and consequences of shadowing of the economic system of the country are found out and the arguments concerning the dualistic influence of the shadow economy are presented.

Стаття надійшла до редакції: 23.07.2018

Received: 23 July 2018

Conclusions. *It is argued that the main objective of the shadow economy is to minimize the costs of economic activity and maximize incomes not accounted by the state and civil society. In other words, such an economy functions in the shadow of formal institutions.*

Keywords: *the shadow economy; the level of the shadow economy; causes (reasons) of the shadow economy; consequences of the shadow economy; unshadowing.*

JEL Classification: E02; E26; H26.

Постановка проблеми. Сучасна економічна система характеризується широким поширенням тіньової економіки, інтенсивний розвиток якої обумовлює необхідність її концептуального і практичного аналізу. Крім того, актуальність дослідження тіньової економіки визначена негативними наслідками її впливу на економічну, соціальну і політичну системи, а також необхідністю розробки теоретичних і практичних рекомендацій щодо виведення тіньової економіки у сферу законної економічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми тіньової економіки відображені в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, а саме: А. Базилука, Т. Барановського, В. Бородюка, Г. Гроссмана, В. Зсанського, К. Зіннес, Д. Кауфмана, Т. Ковальчука, І. Мазур, А. Портеса, В. Танзі та інших. Незважаючи на значну кількість публікацій, багато питань з цієї проблематики є дискусійними та не мають однозначного визначення. До таких слід віднести й питання, пов'язані з визначенням поняття тіньової економіки, її впливу на суспільство, а також і причини, які сприяють цьому явищу.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є визначення сутності й причин виникнення тіньової економіки, а також характеристика основних наслідків її прояву.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше проблема тіньової економіки повстала в 30-х рр. ХХ ст. Це було пов'язано з негативною роллю італійської мафії в економіці Сполучених Штатів Америки [1, с. 22–29]. Проте аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури підтвердив, що таке масштабне явище як тіньова економіка не має єдиного однозначного трактування. Слід зазначити, що проблема визначення тіньової економіки актуальна як для вчених, які вивчають дану проблему, так і для різних наук. Наприклад, терміни соціологічної і юридичної наук значно відрізняються від застосовуваних понять в економічній літературі [2, с. 50]. Зазначимо, що не усталена термінологія і понятійний апарат характерні для багатьох країн. У вітчизняному законодавстві взагалі відсутнє поняття тіньової економіки, а гадаються лише окремі форми її прояву.

Щодо економічної точки зору на дану проблему, то більшість фахівців і вчених, які займаються даною проблематикою подають наступні визначення, які

різняються як за розумінням даного поняття, так і за типом економічної системи. Так, представники західної економічної науки, де вперше і було застосовано даний термін, подають наступні визначення. Так, Е. Фейгем вважає, що тіньова економіка – це вся економічна діяльність, яка з будь-яких причин не враховується і не потрапляє до валового національного продукту країни [3, с. 7]. Подібної думки дотримується і П. Гутманн, який вважає, що тіньова економіка – це будь-яка економічна діяльність, не врахована офіційною статистикою [4, с. 33], а отже – відсутні надходження і до ВВП. Як наслідок, реальна економічна діяльність більша за офіційно зареєстровану.

Деяко інше розуміння поняття тіньової («підпільної») економіки спостерігаємо в працях В. Танзі, та Д. Коломер В'яделя [5, с. 55]. Так, на думку цих дослідників, «тіньова економіка», яку вони теж називають «підпільною», – дохід, який не фіксується податковими службами [6, с. 103]. Спільним критерієм в цих розуміннях поняття «тіньова економіка» є її офіційна неконтрольованість. Такий підхід до розуміння суті даного поняття дістав назву статистичного і є досить поширеним. Так, зокрема, під тіньовою економікою в т. ч. розуміють господарську діяльність, яка розвивається поза державним обліком і контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці [7, с. 24]. В Україні тіньову економіку одні дослідники трактують як сукупність відносин між окремими індивідуумами, групами індивідумів, індивідуумами та інституційними одиницями, окремими інституційними одиницями щодо виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг, результати яких з тих чи інших причин не враховує офіційна статистика і обсяг якої не включається до макроекономічних показників [8, с. 22]. На думку інших, це «сфера діяльності, що пов'язана з відносинами між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання на основі соціального протистояння до головних макроуправлінських механізмів і їх функціонуванням поза управлінським контролем та обліком, з ухиленням оподаткування доходів» [9, с. 5].

Найбільш часто анонсованим підходом до розуміння поняття «тіньова економіка» є правовий. Прихильники даного підходу за основу беруть чинне законодавство і роблять аналіз на його відповідність (відповідає, або не відповідає). Так, зокрема, А. Діллот,

С. Морріс [10], Ф. Леєу [11] визначають тіньову економіку як заборонені види економічної діяльності, а В. Патрізі [12] – як незадекларовану економічну діяльність. На думку вчених В. Ісправникова і В. Кулікова, які також дотримуються даного підходу, «тіньова економіка – це такий устрій економічних стосунків, який складається в суспільстві всупереч законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя, тобто знаходиться поза рамками правового поля» [13, с. 15]. Серед вітчизняних вчених до прихильників даного підходу можна віднести А. Базилюка, який у своїх працях зазначає: «тіньова економіка виникає тоді, коли дії владних та регулюючих структур держави, окремих людей або їх груп вступають у протиріччя з об'єктивними економічними законами» [14, с. 37].

Проаналізувавши ці два найбільш поширені підходи щодо тлумачення тіньової економіки, автори цієї статті підтримують думку З. Варналія [15, с. 49] щодо доцільності використання об'єднаного статистичного і правового критерія для комплексного розкриття поняття і вважають, що тіньовою економікою є всі ділові стосунки між господарюючими суб'єктами, те, що здійснюється всупереч чинному законодавству і офіційно не контролюється державою.

Вищенаведені визначення, думки і підходи, на думку авторів, є достатніми для розуміння суті даного терміну, а сам термін є найбільш популярним у вітчизняній економічній науці, незважаючи на те, що для позначення одного і того ж явища в різних країнах використовуються різні терміни. На підтвердження своїх слів наведемо висловлювання Дж. Томаса, який говорить про чотирнадцять найменувань того, що він називає нерегулярним сектором: «чорна» (black), «таємна» (clandestine), «прихована» (hidden), «неформальна» (informal), «невидима» (invisible), «нерегульована» (irregular), «неофіційна» (non-official), «паралельна» (parallel), «друга» (second), «тіньова» (shadow), «секретна» (subterranean), «підпільна» (underground), «неповідомлена» (unobserved), «незареєстрована» (unrecorded) економіка. Відповідно до його висновків, англомовний світ, з Індією включно, надає перевагу використанню понять «чорна» та «прихована» економіки. Для північноамериканських дослідників характерними для використання є терміни: «підпільна», «прихована» та «тіньова» економіка, майже не використовується термін «чорна» економіка. Разом з тим, термін «чорна» економіка активно використовують датські, французькі, німецькі та італійські вчені, але щоправда, після терміна «секретна» – у Франції, «тіньова» – в Німеччині та «прихована» економіка в Італії [16, с. 124].

Як наслідок, у вітчизняній і зарубіжній економічній літературі спостерігаються різні погляди щодо визначення складових частин (класифікації) тіньової економіки. Їх аналіз засвідчив, що в залежності від тематики наукового дослідження кожен автор

відрізняє різні критерії тіньової економіки, внаслідок чого пропонується різна структура тіньової економіки, і в результаті чого, отримуємо різні форми прояву та причини виникнення тіньової економіки. Щодо дослідження тіньової економіки, то доречним є взяття до уваги дослідження вчених Ю. Латова і С. Ковальова [7, с. 266-268], які доводять, що на сучасному етапі сформувалися дві парадигми аналізу тіньових економічних відносин – інституціональна (десотіанська) і традиційно-інституційна (культурологічна). У першому випадку, на думку вчених, головною причиною тіньових відносин є недосконалість законів і правоохоронної діяльності, які створюють великі витрати для легального захисту прав власності, в другому випадку – головною причиною виступають культурні норми, які розглядають конкурентну підприємницьку діяльність як маргінальну і таку, що піддається моральному осуду.

Проте використання будь-якої парадигми передбачає визначення причин, що породжують тіньову економіку. Аналіз доробку вітчизняних і зарубіжних економістів засвідчив, що слід виділяти фундаментальні і конкретні причини виникнення і розвитку тіньової економіки.

Фундаментальні причини є стандартними і не змінюються в залежності від особливостей країни і тимчасових умов. Конкретні детермінанти, навпаки, завжди різні й залежать від певних умов в конкретній країні і конкретний час. Як показує аналіз, у більшості випадків потужні сплески тіньової діяльності характерні для країн з перехідною економікою.

Причини зростання тіньової економіки можна класифікувати наступним чином:

а) економічні (пов'язані з економічною кризою і її наслідками);

б) соціальні (соціальна несправедливість, несправедливий розподіл доходів, порушення соціальних зобов'язань з боку держави, деградація соціально-психологічних орієнтирів тощо);

в) політичні (політична нестабільність, відсутність цілеспрямованої політики по впливу на конкретні прояви тіньової економіки, неефективна діяльність, правоохоронних органів щодо боротьби та протидії тіньовій економіці тощо);

г) правові (прогалини в законодавстві, які мотивують людину до здійснення тіньової діяльності);

д) історичні (сформовані історично особливості і закономірності конкретного суспільства);

е) психологічні (здатність членів суспільства до використання нелегальних шляхів для досягнення поставлених цілей);

є) соціокультурні (відношення суспільства до тіньової економіки).

Щодо України, то варто виділити ряд особливостей появи і росту тіньової економіки, зокрема:

– недосконалий процес роздержавлення і хаотична передача державного сектора в приватну власність;

– проведення податкової реформи, що була спрямована на досягнення короткострокових, фінансових цілей; дисфункція податкової системи загалом;

– загальний економічний спад виробництва в більшості галузей;

– наростаючий дефіцит сировинних і енергетичних ресурсів;

– криза в розвитку внутрішнього ринку через масове проникнення на вітчизняний ринок імпортованих товарів і незбалансованість попиту і пропозиції;

– зниження обсягу інвестицій і початок масштабного вивозу капіталу за кордон;

– високий рівень інфляції в країні;

– спад наукоємних галузей, зниження наукової діяльності в цілому.

Під впливом цих факторів почалася ланцюгова реакція, яка призвела до поширення тіньового сегмента і, як наслідок, зміни соціальної структури суспільства.

Негативні наслідки тіньової економіки проявляються в різних соціально-економічних деформаціях. Зокрема, значний деструктивний вплив вона здійснює на режим конкуренції, ефективність виробництва і поділу праці, на умови відтворення робочої сили, структуру споживання і виробництва, природне середовище. Виділяють також і значні неекономічні наслідки тіньової економіки:

1. Деформація податкової системи проявляється у впливі на розподіл податкового навантаження і, як наслідок, в скороченні бюджетних витрат і деформації її структури.

2. Руйнування бюджетної сфери проявляється в скороченні витрат державного бюджету та деформації його структури.

3. Вплив на ефективність макроекономічної політики проявляється, насамперед, у зростанні помилок макроекономічного регулювання, внаслідок неможливості контролю над виконанням макроекономічних рішень і наявності «темної матерії» в економіці, що робить неможливою точну оцінку масштабів економічної діяльності в державі.

4. Вплив на грошово-кредитну сферу проявляється в деформації структури платіжного обороту, стимулюванні інфляції, деформації кредитних відносин і збільшенні інвестиційних ризиків, нанесенні шкоди кредитним інститутам, інвесторам, вкладникам, акціонерам, суспільству в цілому.

5. Деформація структури економіки. Кримінальна економічна діяльність є не тільки наслідком деформацій економічної структури, а й її фактором.

6. Вплив на інвестиційний процес – один з найбільш значущих результатів впливу тіньової економічної діяльності на економічний розвиток. Тут однозначним є висновок про те, що високий рівень тіньової

економіки зменшує міжнародну довіру до країни з боку потенційних інвесторів.

7. Вплив на стан природного середовища. Злочинні організації можуть завдати серйозної екологічної шкоди (особливо слаборозвиненим країнам). Найяскравішим прикладом для України є вирубка лісів в Карпатах або добування бурштину на Поліссі.

8. Вплив на умови відтворення робочої сили. Наслідки підпільної роботи негативні для працівників, оскільки вразі нещасного випадку робітник залишається наодинці зі своїми проблемами. Крім того, тіньова зарплата не передбачає відрахувань в пенсійний фонд, що в подальшому вплине на розмір пенсії працівника.

9. Вплив на політичну систему країни. Такий вплив здійснюється на державному рівні і проявляється в основному через лобювання інтересів суб'єктів тіньової економіки в представницьких органах влади.

10. Ще одним із численних наслідків впливу тіньової економіки на економічне життя суспільства є криміналізація всіх сфер економіки.

До основних факторів криміналізації відносять наступні:

– монополізація влади. Сприяє формуванню держапарату, який отримує вигоди зі свого становища через поширення корупції. Обсяги і результати корупції в нашій державі є чинником, який дестабілізує суспільне життя. За даними міжнародної організації Transparensi International, за рівнем корумпованості Україна знаходиться на 106 місці з 133 країн, які аналізувались. Крім того, розширення процесів тінізації призводить до зростання рівня організованої злочинності, створюючи при цьому умови для стрімкого росту криміналу в суспільно-економічному житті держави. Кримінальні дослідження показують, що організована злочинність – це явище соціально-економічне, тісно пов'язане з економікою, як правило тіньовою;

– перехід від однієї економічної системи до іншої. Спрямованість реформ на розвиток ринкових відносин для накопичення первісного капіталу сприяла загостренню кримінальних явищ в економічному житті суспільства. Зростання кримінальних наслідків тінізації економіки, завдає значної шкоди суспільству, гальмує процеси державотворення в Україні. Крім того, постає нагальна соціальна проблема у суспільній свідомості, формується сумнів щодо спроможності державних інститутів, насамперед правоохоронних, гарантувати суспільну безпеку, захистити особистість та майно громадян. Катастрофічними є моральні наслідки тіньової економіки, оскільки вона деформує свідомість людей, породжує соціальний песимізм. Вже сьогодні люди не бачать перспектив поліпшення життя в майбутньому;

– найбільш негативним проявом тіньової економіки є спотворення морального обличчя нашого суспільства, оскільки тінізація породжує в свідомості

людини безнадійність і соціальний песимізм. Так, за даними опитування Українського центру економічних і політичних досліджень імені А. Разумкова, більшість українців стверджує, що в нашій державі не дотримуються їх права, гарантом яких виступає Конституція: на достатній життєвий рівень для себе та членів своєї сім'ї (90 % опитуваних); на охорону здоров'я (81 %); на повагу гідності людини (79 %); на працю (79 %); на соціальний захист (78 %) тощо.

Складається унікальна структура економіки, яка живиться за рахунок інфляції, нееквівалентного обміну результатів праці між суб'єктами ринкових відносин, перерозподілу і захоплення чужої власності, постійного зубожіння переважної частини населення. Ця структура перетворює корупцію та «тіньові» принципи підприємництва на реальні чинники економічного розвитку. По суті, на наших очах майже миттєво сформувався найгірший різновид «ринкового» підприємництва, що існує лише за умов розквіту корупції, відвертої криміналізації господарсько-комерційних зв'язків між суб'єктами ринкових відносин і домінування абсолютної та відвертої неповаги до закону.

Деталізуючи негативний вплив тіньової економіки на соціально-економічну систему країни слід зазначити, що існує й інша точка зору, яка полягає в тому, що наслідки тіньової економічної діяльності не можна оцінювати однозначно. Так, швейцарський економіст Дітер Кассел виділяє три позитивні функції тіньової економіки в ринковому господарстві:

– «економічне мастило» – згладжування перепадів в економічній кон'юнктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою;

– «соціальний амортизатор» – пом'якшення небажаних соціальних протиріч (зокрема, неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище малозабезпечених);

– «вбудований стабілізатор» – тіньова економіка підживлює своїми ресурсами легальну (неофіційні

доходи використовуються для закупівлі товарів і послуг в легальному секторі, «відмиті» злочинні капітали обкладаються податком і т.д.).

Аналізуючи доробок Дітера Кассела, можемо зробити висновок, що проблема тіньової економіки двояка. Не можна категорично заявляти, що тіньовий бізнес – повністю негативне явище. Тіньова економіка – це скорочення безробіття, можливість для суб'єктів підприємництва поліпшити матеріально-технічну базу, зростання реального сектора економіки тощо. Але нелегальна діяльність не вносить удосконалень в систему регулювання економіки, а лише призводить до посилення боротьби за розділ існуючих ринків в т.ч. і конкуренції з офіційним сектором економіки. Дослідження доводять, що співвідношення позитивних і негативних ефектів тіньової економіки залежить і від її масштабів, на це звертає увагу в своїх дослідженнях Ю. Латов [7, с. 255–256]. Позитивний ефект тіньової економіки зростає параболічно, тобто темп його зростання сповільнюється зі збільшенням відносної величини тіньової економіки. Негативний ефект має яскраво виражену тенденцію щодо прискореного зростання в міру збільшення масштабів тіньової економіки, що пояснюється збільшенням дестабілізуючої функції.

Висновки. Тіньова економіка – складне соціально-економічне явище, наявне в будь-якій країні, яке несе загрозу національній безпеці. Головною метою тіньової економіки є мінімізація витрат економічної діяльності і максимізація доходів, що не обліковуються державою і громадянським суспільством. Іншими словами, така економіка функціонує в тіні формальних інститутів. Двома основними факторами (причинами), що сприяють зародженню і розвитку тіньової економіки є: неадекватна державна, правова та економічна політика – з одного боку, і прагнення людини до самозбереження і неадекватного збагачення – з іншого. Весь цей процес відбувається в сприятливих для зростання тіньової економіки умовах, бюрократичному та корупційному середовищі.

Література:

1. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 239 с.
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики; пер. с англ. А. Н. Нестеренко; науч. ред. Б.З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
3. Feige E. How big is the Irregular Economy? / E. Feige // Challenge. – 1979. – Vol. 6. – № 22. – P. 5–13.
4. Gutmann P. M. The Subterranean Economy / P. M. Gutmann // Financial Analysts Journal. – 1977. – № 33.
5. Коломер Вядель Д. А. Теневая экономика и теория солидарного труда / Д. А. Коломер Вядель // Латинская Америка. – 1999. – № 4. – С. 53–59.
6. Tanzi V. Second (and More Skeptical) Look at the Underground Economy in the United States / V. Tanzi // The Underground Economy in the United States and Abroad / V. Tanzi (Ed.). – Lexington, Massachusetts: Lexington Books, 1982.
7. Латов Ю. В. Экономика вне закона [Электронный ресурс] / Ю. В. Латов // Очерки по теории и истории теневой экономики, 2009. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/articles/103/1010314/1010314a1.htm>.
8. Ламанова Т. Тіньова економіка – визначення, структура, методи оцінки / Т. Ламанова // Економіка, фінанси, право. – 2000. – № 3. – С. 22–26.
9. Засанський В. В. Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період: дис. ... д-ра екон. наук за спеціальністю 08.02.03. – К., 2004. – 40 с.

10. Dilnot A. What do we know about the Black Economy? / A. Dilnot, C. Morris // *Fiscal Studies*. – 1981. – № 2. – P. 17–23.
11. Leeuw F. An indirect technique for the underground Economy / F. Leeuw // *Suw. Current Business*. – 1985. – Vol. 65. – № 4. – P. 45–40.
12. Patrizi V. Measures of Concealed Employment: pitfalls and Insights / V. Patrizi // *Guide-book to statistics on the hidden economy: conference of European statisticians, United Nations*. – N. Y. – 1992.
13. Исправников В. О. Теневая экономика в России : иной путь и третья сила / В. О. Исправников, В. В. Куликов // *Российский экономический журнал*. – 1997. – № 2. – С. 54–58.
14. Базиліук А. В. Що таке тіньова економіка, причини виникнення та умови розвитку / А. В. Базиліук, В. Ф. Волик // *Профспілки України*. – 1997. – № 2. – С. 37.
15. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України / З. С. Варналій // *Вісник Вінницького політехнічного інституту : економіка та менеджмент*. – Вінниця : ВНТУ. – 2014. – № 1. – С. 47–53.
16. Thomas J. *Informal Economic Activity* / J. Thomas. – Michigan : The University of Michigan Press, 1992. – 334 p.

References:

1. Mazur, I. I. (2008). *Detinizacija ekonomiky Ukrajinjy: teorija ta praktyka* [Unshadowing of the Ukrainian economy: theory and practice], Vydavnycho-polighrafichnyj centr «Kyjivskij universytet», Kyiv, Ukraine.
2. Nort, D. (1997). *Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie jekonomiki* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy], Fond ekonomycheskoj knyghy «Nachala», Moskva, Russia.
3. Feige, E. (1979). How big is the Irregular Economy? *Challenge*, vol. 6, no. 22, pp. 5–13.
4. Gutmann, P. M. (1977). The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, no. 33.
5. Kolomer V'jadel', D. A. (1999). The shadow economy and the theory of solidarity work. *Latinskaja Amerika*, no. 4. pp. 53–59.
6. Tanzi, V. (1982). Second (and More Skeptical) Look at the Underground Economy in the United States. *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Lexington, Massachusetts: Lexington Books, vol. 4.
7. Latov, Ju. V. (2009). Economics outlawed, *Oчерки по теории i istorii tenevoj jekonomiki* [Online], available at: <http://www.krugosvet.ru/articles/103/1010314/1010314a1.htm> (Accessed 24 June 2018).
8. Lamanova, T. (2000). Shadow economy – definition, structure, methods of evaluation. *Ekonomika, finansy, pravo*, no. 3, pp. 22–26.
9. Zasanskyj, V. V. (2004). Mechanisms of managing the unshadowing of the Ukrainian economy during the transformation period, Abstract of Doctor dissertation, Economy and management of the national economy, Kyiv, Ukraine.
10. Dilnot, A. (1981). What do we know about the Black Economy? *Fiscal Studies*, no. 2, pp. 17–23.
11. Leeuw, F. (1985). An indirect technique for the underground Economy. *Suw. Current Business*, vol. 65, no. 4, pp. 45–40.
12. Patrizi, V. (1992). Measures of Concealed Employment: pitfalls and Insights. *Guide-book to statistics on the hidden economy: conference of European statisticians*, United Nations.
13. Исправников, В. О. and Kulikov, V. V. (1997). The shadow economy in Russia: a different path and a third force. *Rossijskij jekonomicheskij zhurnal*, no. 2, pp. 54–58.
14. Bazylyuk, A. V. and Volyk, V. F. (1997). What is the shadow economy, causes of development and conditions. *Profspilky Ukrajinjy*, no. 2, p. 37.
15. Varnalij, Z. S. (2014). Theoretical principles of unshadowing of economy of Ukraine. *Visnyk Vinnycjkogho politekhnichnogho instytutu: ekonomika ta menedzhment*, no. 1, pp. 47–53.
16. Thomas, J. (1992). *Informal Economic Activity*, The University of Michigan Press, Michigan, USA.

